

- Frege, Gottlob (1980): *Logika, szemantika, matematika.* (ford. Máté András) Budapest: Gondolat
- Hockett, Charles F. (1958): *A Course in Modern Linguistics.* New York: Macmillan
- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószték Gábor (1989): A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok.* 17, 49–103.
- Katz, Jerrold J. – Fodor, Jerry A. (1963): The Structure of a Semantic Theory. *Language.* 33, 170–210.
- Kenesei István (1986): On the Role of the Agreement Morpheme in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica.* 36, 109–120.
- Kenesei István (2005): Nonfinite Clauses in Derived Nominals. In: Piñón, Christopher – Siptár Péter (eds.) (2005): *Approaches to Hungarian*, Vol. 9. Budapest: Akadémiai Kiadó, 161–186.
- Laczkó Tibor (2009): On the -Ás suffix: Word Formation in the Syntax? *Acta Linguistica Hungarica.* 56, 23–114.
- Lancelot, Claude – Arnauld, Antoine (1660 [1967]): *Grammaire générale et raisonnée* [facsimile edition]. Menston: Scolar Press Ltd.
- Lipták Anikó – Kenesei István (2017): Passive Potential Affixation: Syntax or Lexicon? *Acta Linguistica Academica.* 64, 1, 45–77. DOI:10.1556/2062.2017.64.1.2
- Martinkó András (2001): *A szó jelentése.* Szeged: Lazi Könyvkiadó
- Ogden, Charles Kay – Richards, Ivor Armstrong (1923): *The Meaning of Meaning.* London: Routledge – Kegan Paul
- Nádasdi Péter (2013): *A prenominalis finit vonatkozó szerkezetek vizsgálata a magyarban. Doktori disszertáció.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem
- Ruzsa Imre (1980): Gottlob Frege. In: Frege, Gottlob: *Logika, szemantika, matematika.* (ford. Máté András) Budapest: Gondolat, 7–14.
- Sárik Pál (1998): A határozói igenevek néhány problémája. *Magyar Nyelv.* 94., 423–36.
- Saussure, Ferdinand de (1916): *Cours de linguistique générale.* Lausanne: Librairie Payot
- Saussure, Ferdinand de (1967): *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* (ford. B. Lőrinczy Éva) Budapest: Gondolat
- Szécsényi Krisztina (2010): *An LF-driven Theory of Scrambling in Hungarian Infinitival Constructions. Doktori disszertáció.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem
- Tomasello, Michael (2008): *Origins of Human Communication.* Cambridge, MA: The MIT Press
- Tóth Ildikó (2000): *Inflected Infinitives in Hungarian. PhD Dissertation.* Tilburg: Tilburg University
- Ullmann, Stephen (1951/1957): *The Principles of Semantics.* (2nd ed.) London: Basil Blackwell–Mott (első kiadás: 1951)
- Ullmann, Stephen (1962): *Semantics: An Introduction to the Study of Meaning.* Oxford: Basil Blackwell

HONFOGLALÁS KORI TARSOLYLEMEZEINK ÉS KELETI PÁRHUZAMAIK

Fodor István

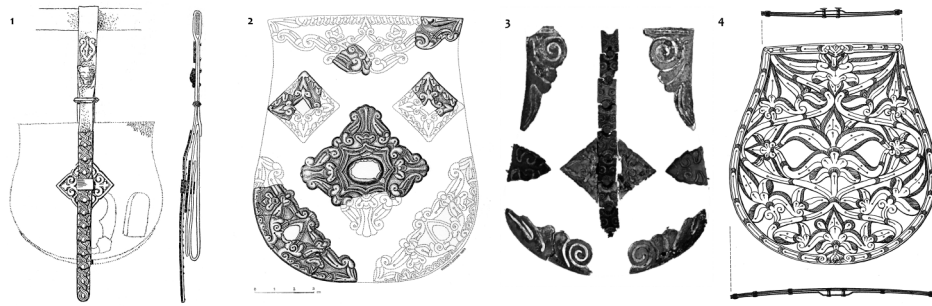
címzetes főigazgató,
Magyar Nemzeti Múzeum
istvan.fodor@t-email.hu

A Kárpát-medencében 895-ben megtelepült honfoglaló magyarság színpompás ötvösművészetének vitathatatlanul legszebb emlékei a férfiak fegyverővén hordott bőrtarsolyok fedelét díszítő tarsolylemezek voltak. E kis méretű tarsolyokban egykori tulajdonosaik a tűzkésztséget (csiholó, kova, tapló) és egyéb apró tárgyaikat hordták. Az egykori társadalmi elit férfi tagjai tarsolyuk lecsapódó fedelére szereltették fel e 10–13 cm magas és 8–11 cm széles, kecses, pajzs alakú díszlemezeket. Közülük az első a felvidéki Galgócon került elő 1868 nyarán, árokásáskor. A magyar régészet atyamestere, Rómer Flóris már a következő évben rövidre fogva ismertette is a jeles tárgyat, s használati módját is helyesen ismerte fel, megjegyezvén, hogy alakja erősen emlékeztet a huszárok tarsolyának formájára (HMK, 388–390.).

E tárgyak készítése fortélyait Fettich Nándor mutatta be részletekbe menően, s ugyanó tett kísérletet készítése helyük és idejük tisztázására is. (Közbevetőleg meg kell itt jegyeznem, hogy ugyancsak Fettich mutatott rá az ún. „kettős keltezés” fontosságára. Ennek lényege abban summázható, hogy a sírban lelt tárgynak korát az ugyanott előkerült többi

sírmelléklet alapján általában csak arra az időre keltezhetjük, amikor ezek a temetésekor a sírba kerültek, nem pedig arra, amikor azok készültek. Márpedig gyakrabban ez utóbbi időpont a lényegesebb.) A kiváló régész úgy vélte, hogy a Kárpát-medencei új hazában felszínre került tarsolylemezek nem itt, hanem még a Kárpátoktól keletre fekvő szállásokon, Kijev, Csernyigov és Poltava környékén készülhettek, az egykori Levédia nyugati részén, avagy a vele szomszédos területeken (Fettich, 1937, 93.). Eszerint a délceg magyar vitézek már e pompás lemezekkel ékesített tarsolyokat viseltek veretekkel díszes fegyverőveiken, amikor a vereckei kapun át új hazájukba jöttek.

A tarsolylemezek száma mára huszonhétre emelkedett. A múlt század harmincas éveiben még azt lehetett remélni, hogy a magyar kutató által megjelölt területen – ahol egyébként valóban sok magyar jellegű régészeti lelet került napvilágra – az újabb feltárások majd egyre-másra hozzák felszínre a tarsolylemezeket. Csakhogy ezekből itt máig nem került elő egyetlen darab sem. Erre kiváló régészeink (László Gyula, Dienes István) már a hatvanas évek elején felhívták a figyelmet.

1. kép • 1. Bodrogszerdahely; 2. Budapest-Farkasrét; 3. Sesztovica; 4. Tarcal

Dienes két remek dolgozatban vázolta fel a bőrtarsolyok díszítésmódjának fejlődéstörténetét. 1964-ben kimutatta, hogy kezdetben a tarsolyok lecsapódó fedőlappját csupán bronz és ezüstveretekkel díszítették. Felfigyelt az oroszországi viking sírokban lelt, a mieinkkel azonos szerkezetű veretes tarsolyokra, amelyek alakját nálunk 1941-ben László Gyula állította helyre a bodrogszerdahelyi lelet alapján (László, 1944, 436.) (1. kép 1.). Ugyancsak ő mutatta be először a Ladoga-tó vidékén eredeti helyzetében feltárt viking tarsolyt, továbbá a Kijev, Csernyigov és Szmolenszk körzetében napvilágra került tarsolyvereteket is (Dienes, 1964, 102–110.). Ez utóbbiak a mi példányainkkal azonos szerkezetűek: a bőrtarsoly lecsapódó fedelének közepére rombusz alakú, a közepén téglalap alakú nyílással áttört bronzveretet erősítenek, amelyen átbújtatják a tarsolytestre erősített, fémszalagból készült fület, s ezen vezetik át a veretes zárószíjat (1. kép 1.). A fedélén négy sarokverettel is ékes, újféhértói tarsolyunk (HMK, 207.) hasonmása a legtöbb kelet-európai, „magyar típusú” övtáska, főként a viking temetőkből és a volgai bolgároknál. Ezen kívül számos, más típusú veretes tarsolyt ismerünk a cseremiszeznél, mordvinoknál, a Káma-vidéken, a volgai

bolgároknál és az észak-kaukázusi alánoknál.¹ (A belső-ázsiai nomádoknál is járta a tarsolyok viselete, ezeknek azonban különleges fém zárószervezetük volt.)

Az akkor ismert leletek alapján Dienes az alábbi következtetést vonta le: „Az előzmények hiányában arra kell gondolnunk, hogy az általánosan elterjedt veretes tarsolyokat a díszes fedőlappal borított tarsoly csak közvetlenül a honfoglalás előtt váltotta fel őseink viseletében, és a tarsolylemezek elsősorban honfoglalóink őtvöseinek készítményei lehetnek.” (Dienes, 1964, 110.) Akkori összegzése máig érvényes, hiszen az említett huszonnégy tarsolylemez mellett máig is csak tíz veretekkel díszített tarsoly ismeretes honszerzőink sírjaiból. Ugyanitt arról is szót ejtett, hogy eladdig egyetlen tarsolylemez vált ismertté Kelet-Európából, az őscseremiszi (ősmari) vezselovói temetőből (HMK, 34.), további másik kettő pedig a svédországi birkai nagy viking temető 644. és 819. sírjából. Ez utóbbiak is a X. század elejére keltezhetőek a velük

¹ Itt jegyzem meg, hogy jelen dolgozatomban nem térhetek ki e sokféle tarsolytípus vizsgálatára, most csupán az ún. magyar típusú tarsolyok (amelyeket a nemzetközi szakirodalom körte, patkó vagy líra alakúaknak is nevez) fejlődéstörténetét követem nyomon fő vonásaiban.

talált arab pénzek alapján (Arbman, 1940–1943; Taf. 129/1a–1b. 222–223, 295.).²

1972-re pedig Dienes töredékeiből újjáalkotta az általa korábban felvázolt fejlődéstörténeti sor eddig hiányzó láncszemét, a budapest-farkasréti veretes tarsolyt, amelynek fedelét már majdnem egészen befedték a veretek. Innen jutott arra a következtetésre, hogy a tarsolydíszítés fejlődése a néhány verettel ékes fedőlappal a veretek számának gyarapodásán át vezet a fedéllemezzel való borításhoz. Véleménye szerint: „Ez a fejlődés épp a honfoglalás idején jutott el kiteljesedéséhez...” (Dienes, 1972, 58; 1973.) Ez a fejlődés azonban nem jelent abszolút időrendi következetességet is, tehát nem biztos, hogy minden veretes tarsoly korábbi a lemezeseknél. E két díszítésmód időrendje bőven egymásba csúszik, amikor mindkét díszítésmódot alkalmazzák. A farkasrétihez igen közeli tarsoly került elő keleten is, Csernyigovtól nem messze, a sesztovica normann temető 42. kurgánjában (1. kép 3.) (Makarov, 2012, 352. 13. kép.).

A veretekkel már nagyrészt befedett tarsolyok zárószervezete még a régi maradt: a zárószíjak ugyanúgy rögzítették a tarsoly fedelét, mint a korábbi típusú tarsolyokon. Ez a helyzet akkor változott meg, amikor a fedelét már nem veretek, hanem lemezek fedték. Ezeknél a szíjat már nem lehetett a fedél külső oldalán futtatni, mert egyrészt a szíj számára nem lehetett a lemez felületén bújtatót kialakítani, másrészt pedig a szíjak eltakarták volna a díszes lemez középső sávját. Ezért azt a megoldást választották, hogy a tarsolyfedél külső oldalára helyezték a díszlemezt, a hátsó oldalára pedig egy ugyanolyan alakú és

² A felső-volgai őscseremiszi jelképes sírban lelt – mára, sajnos már elveszett – lemez talán még Etelközben vagy már az új hazában készült magyar munka is lehetett (Fodor, 1979, 69.).

nagyságú, bronz vagy vörösréz alátétlemezt illesztettek, majd az elülső oldalról – a szegély mentén – a közéjük fogott fedéllel együtt, a két lemezt nitszerekkel egymáshoz erősítették. A hátlapon azonban a tarsoly hossz tengelyében a lemezen egy keskeny sávban befelé kiemelkedő hátat kalapáltak ki, s az így kialakult résen a fedél mögött húzták át a zárószíjat. Jól szemlélteti ezt a szerkezeti újítást a tarcali tarsolylemez (HMK, 120.), ahol az elülső aranyozott ezüst díszlemez mögött lévő rézlapon látható a bújtatószíj számára kialakított 2,8 cm széles csatorna, amelynek oldalait a lemez felső és alsó végénél egy-egy aklasszeggel zárták le (1. kép 4.).

A banai tarsoly készítői azonban még a régi zárószervezetet alkalmazták a hálómintába szőtt palmettacsokrokkal díszes ezüstlemezzel borított fedélen (HMK, 362–364.). Nyilván itt még nem ismerték az akkor megjelent új eljárást, ezért a lemez közepén (és a vörösréz hátlapon) hossz négyyszög alakú nyílást vágtak ahol a tarsoly testére erősített bújtatószalagot átdugták. A díszlemez felületén erős kopásnyom mutatja az egykori zárószíj nyomát, ami hosszú használatra ural. Valamikor azonban a bújtatószalag eltört, s a nyílás széle is megsérült. (Ennek eredeti alakját a vörösréz alátétlemezen épen maradt nyílás alapján tudtuk a rajzon rekonstruálni (2. kép 1.). Érdekes azonban, hogy a kívül futó zárószíj nyoma kissé kiemelkedik a fedőlemez síkjából, amit korábban Dienes is észlelt, magyarázatát azonban nem lelte (Dienes, 1973, 208.). Magam úgy vélem, ez a megsérült tarsolylemez javítását végző mester már jól ismerte a lemezes tarsolyok zárószervezetét, s az új zárószíjat már a díszlemez alatt bújtatta át. A szíj számára azonban nem a hátlapot, hanem a vékony ezüstlemezt hajlította meg.

2. kép • 1. Bana (rekonstrukció); 2. Eperjeske; 3. Kecskemét-Fehéregyháza; 4. Veszeloovo

A banai tarsoly szerkezeti archaizmusával kapcsolatban Dienes az alábbi időrendi megjegyzést fűzte: „Épp kezdetleges felszerelési módja miatt a banai tarsolylemez egyik legkorábbi darabunknak kell tartanunk...” (Dienes, 1973, 207–208.) Ezzel a megállapítással ma is egyet kell értenünk, az újabb hazai és kelet-európai leletek tanúságai alapján is. Ebből pedig alighanem az is következik, hogy a tarsolyok fedelének lemezzel való borítása valóban a honfoglalás körüli időkre, talán a X. század elején válhatott élő gyakorlattá, ahogyan Dienes vélte. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy a kelet-európai magyar szálláshelyeken sehol nem került még elő tarsolylemez. A bemutatott szesztovicai tarsoly azt példázza, hogy Csernyigov, Kijev, Szmolenszk és a Ladoga-tó környékén sincs egyelőre nyoma e lemezek használatának, s jelenleg úgy látszik, ott a tarsolydíszítés nem is jutott el erre a fokra. Mint láttuk, a skandináviai viking területeken is csak két lemezzel borított tarsoly ismeretes, mindkettő a birikai temetőből.

A tarsolylemezek megjelenése után tehát nálunk a banai tarsolyon kívül – az eddig ismert leletek alapján ítélve – sehol nem alkalmazták a korábban ismert zárószíj szerkezetet. Azt azonban mégsem mondhatjuk, hogy ez utóbbi konstrukció gyorsan feledésbe merült volna, hiszen emléküket megőrizte tarsolylemezeink mintázata.

Az eperjeskei aranyozott ezüstlemez függőleges középső tengelyében fut a kétoldalt sraffozott sávokkal lehatárolt, levelekkel díszített szalagsáv, amelynek alsó és felső szélét egy-egy aranyozott kerek szögfej határol le (HMK, 73.). Aligha lehet kétséges, hogy a díszlemez mintázatát két részre osztó szalagsáv nem lehet más, mint a zárószíj jelölése, amely ekkor már az előlap hátsó oldalán húzódott (2. kép 2.).

A kecskemét-fehéregyházi aranyozott ezüst díszlemez közepén pedig egy olyan, szokatlanul nagyméretű rombusz alakú, régi típusú bújtatóveretet ábrázolt az egykori ötvös mester, amelynek közepén egy ékkőfoglat helyezkedik el (HMK, 307–308.) (2. kép 3.).

A huszonhét tarsolylemez a hazai és nemzetközi kutatás honfoglalás kori művészetünk csúcsteljesítményei közt tartja számon, s X. századi művészetünket – Fettich Nándor nyomán – többen még ma is „a tarsolylemezek körének” tartják. Már csak ezért is felkeltik érdeklődésünket azok az újabb kelet-európai tarsolydíszítő lemezek, amelyek az utóbbi időben napvilágra kerültek.

A Duna-deltától a Kínai Nagy Falig húzódó óriási eurázsiai steppesáv nomád népei körében a vaskortól és késői középkorig bizonyára mindenütt elterjedt az övön hordott tarsoly viseletének szokása. Anyagukat (a bőrt, vásznat és nemezt) ugyan többnyire nem

őrizte meg a föld, de a szkítáknál, türköknél és a kunoknál alakjukat a sírszobrok kövébe faragták. A bennünket itt most érdeklő korai középkorban elsősorban a rangos, harcos férfiak hordtak ékes tarsolyokat, ám viseltek a nők is hasonló övtáskákat, nem ritkán gazdagon díszítettek is. Mert nem csupán pompás lemezekkel díszes tarsolyok voltak egykor, hanem szépen kivarrott vászon, díszes bőr- és nemeztarsolyok is. Mivel ezek előállításuk egyszerűbb és olcsóbb volt, jóval gyakoribbak is lehettek. Szerves anyagból lévén, nem maradtak ránk, egykori szépségük foszlányait azonban megőrizték az időtálló fémlapok mintázatai. A szolyvai lemez (HMK, 178.) felső szegélyének rojtjai például a bőrdíszműves mesterek alkotásaira utalnak, a túrkevei lemez (HMK, 295.) finom vonalai a varrottasok szépségét dicsérik, míg a hálós szerkezetű díszítésmód a régi szőttekre emlékeztet hordozzák (például Galgóc, Bana).

A Kárpátoktól keletre 1961-től hosszú ideig csak a már említett felső-volgai őscseremiszi ezüst tarsolylemez ismertük mint hozzánk legközelebbi. A jelképes sírból (kenotáfiumból) származó, felületén az életfa mellett a hátsó lábaikon álló két oroszlánt ábrázoló lemez (2. kép 4.) állatalakjai néhány vonásukban hasonlóságot mutatnak a mi tiszabzdédi (HMK, 181–182.) lemezünk állataival, valamint a Perm közelében lelt kudeszevai ezüstcsésze oroszlánjával. Ennek alapján véltem úgy korábban, hogy e lemez talán magyar munka lehet. Csakhogy 2011 óta van már hasonmása is, amelyet szintén a Vetluga folyó közelében találtak, Ruszenyiha falu mellett, ugyancsak egy őscseremiszi temető áldozati gödrében. Itt maga a bőrtarsoly nem maradt meg, csupán a fedelét díszítő vékony ezüstfólia alsó része (3. kép 1.). A rossz állapotú lemez töredék alsó részén itt is kivehető a két

oroszlán alakja (ráadásul ugyanabban a pozícióban), tehát ez a tárgy is a veszelovói mintájára készült. A két oroszlán között azonban az életfát – a közölt fotó alapján – másként jelölte az egykori mester: mintha itt egy rovátkolt fémszalag futna a lemez hossz tengelyében (Nyikityina, 2013, 152–153, 155.; 2. kép 3.). Ez a szalag azonban – csakúgy, mint a birikai lemezekon – a lemez alatt futó zárószíjat is jelölheti. Nem kizárt tehát, hogy a cseremiszi is eljutottak a tarsolyok lemezzel való borításának fokára. (A tárgy eredetiben való vizsgálata nélkül azonban mindez nem több laza feltevésnél.)

A kutatók körében nagy feltűnést és meglepetést okozott néhány éve, hogy a fémkeresővel cirkáló orosz műkincsvadászok a Permi Egyetemnek adtak egy fényképet, amelyen igen jól kivitelezett, magyar típusú aranyozott ezüst tarsolylemez látható, a rajta lévő ember- és állatábrázolások azonban bizonyára az Urál vidékén készülhettek (Belavin – Krilaszoza, 2010.)³ A tárgy lelőhelyéről semmit sem tudunk. Valószínű, hogy nem Perm környékén készültek, ahol vannak e korban – igaz, más típusú – tarsolyok. Ezt a tárgyat azonban olyan helyen tették a sírba, ahol a helyi népességnek fogalma sem volt, hogy mire való, ezért a szemek és a száj helyén lyukat vágtak rajta s halotti szemfedőként tették egy elhunyt arcára (Fodor, 2013, 20. 36. kép.).

Ugyanilyen kincskeresőkől származik az a három tarsolylemez is, amelyekről 2016-ban szerzett tudomást a tudományos világ. E tárgyak ugyanis a nálunk teljesen ismeretlen moszkvai Mardzsani Alapítvány birtokában vannak, amely intézmény az Ermitázs

³ Az ilyen jellegű tárgyak Natalia Fjodorova véleménye szerint talán az egykori Magna Hungariában – a keleti magyarok földjén – készülhettek (Fjodorova, 1990.).

együtt 2016 nyarán Kazányban kiállította e törvénytelen úton felszínre hozott leleteket (Rudenko, 2016a, 338–341.). Alábbi rövid leírásukat a katalógus szerzője, Konsztantyin Rudenko dolgozatai alapján állítottuk össze.

Mindhárom tarsolylemez ezüsből készült, vas alátétlemezzel. Méreteik nagyjából megegyeznek a mi tarsolylemezeinkével. Az első lemez felületét a hosszstengely mentén elnagyoltan kialakított, vonalkázott felületű szalagsáv osztja két részre, a szalag közepén téglalap alakú nyílást vágtak a szíjbújtató számára (3. kép 2.). A nyílás sarkainál egy-egy szögfej látszik, amelyekkel a bújtató testét a hátlaphoz erősítették. A lemez bal oldalát felül egy kopjás lovas meglehetősen primitív ábrázolása díszíti. Az oldal alján nyakörves nagy-macska (gepárd vagy leopárd) látható, alatta még egy meghatározhatatlan figurával. A lemez jobb oldalán felül három levélből álló csokor látható. Alatta egy talán antropomorflény két karját felfelé nyújtja, alul pedig lábával egy lóra hasonlító állat fején egyensúlyoz. Az ábrázolások felületét enyhén aranyozták. A meglehetősen bizonytalan vonalakat késsel vagy vésővel karcolták be, az alul látható állatok testére kerek poncokat ütöttek be. A lemezt szegélyszalag keretezi, melynek belső háttárvonalán ütöttek be a szegecseket. A lemez bal oldalának alsó részén a szegély nagyrészt kitörött (Rudenko, 2016a, 340–341.).

A következő példányon (3. kép 3.) a középpüthető kivágásban benne van a bújtató lemezszalag, rajta négy levélből álló díszítéssel. A zárószíj helyét csak laza vonallal jelölték, a fotón azonban jól látszik a szíj okozta erős kopásnyom. A szegélyszalagot szintén pontokkal kialakított vonal határolja, kivéve a lemez felső részét. A peremen szabályosan elhelyezett szögfejek, illetve szöglyukak helyezkednek el. A lemez testének két oldalát azonos minta díszíti: két-két, vonalakkal tagolt körszelet, közepükön kis köralakokkal. Az alsó és felső körszeletek közt levelekből álló növényi minta van. A minták felületét aranyozás fedi. (Rudenko, 2016a, 338–339.)

A harmadik lemezen (3. kép 4.) a középső bújtatólyuk közepénél helyezkedik el két kerek szögfej, a lyuk oldalait vonal és a sarkoknál egy-egy körív keretezi. A helyenként kitöredezett szegélynél bekarcolt vonal jelöli a szegélyszalagot, amelyen a szögfejek és szöglyukak vannak. A zárószíj helyét nem jelöli vonal, csak a kopásnyom jelzi. A felület két oldalát itt is tükröképszerűen díszítették: alul egy-egy oroszán alakjával, fölül pedig leveles növényi mintával. A vonalakat ezen a lemezen vésővel alakították ki, a mintákat a másik két lemezhez hasonlóan (csak talán kissé dúsabban) aranyozták (Rudenko 2016a, 238.).

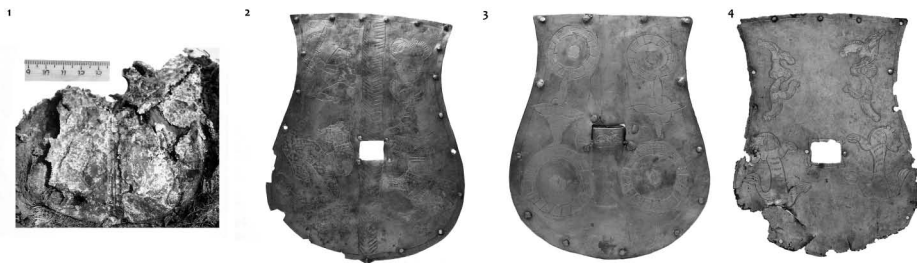
K. A. Rudenko az Urál-vidéken készült vagy előkerült ötvöstarogyaknak s a bemuta-

tott lemezeknek igen nagy jelentőséget tulajdonít a kazár–magyar művészeti kapcsolatok terén. Igaz, nem tud arról, hogy a magyar szakirodalomban László Gyula már 1943-ban felvetette, hogy a jelzett területeken korábban előkerült ún. „keleti ezüstök” (tálak, csészék) közül néhány magyar munka is lehet. Ám Rudenko ezekhez hasonlóan értékeli a művészileg másodrangú tarsolylemezeket is. A katalógusba írt dolgozatának egyenesen a *Magna Hungaria és Levédia: a magyarok Kazáriában* címet adta.

Természetesen a történeti források tükrében a kazár–magyar történeti kapcsolatok igen fontosnak ítéltetők, ám az biztosan nem állítható, hogy Magna Hungaria a kazár birodalom része lett volna, bár egyértelműen elvetni sem lehet. Azt viszont fentebb már láthattuk, hogy a bemutatott állítólagos kazár földi tarsolyok párhuzamai a X–XI. századi magyar tarsolyokkal lettek volna szoros rokonságban (Rudenko, 2016a, 339.), hiszen az első magyar tarsolylemezek valóban nagyjából a X. sz. elejére keltezhetők, de készítésük csak a X. század első felében, esetleg első két harmadában valószínűsíthető. A szerző arra sem volt figyelemmel, hogy a kazár tarsolylemezek gyakorta lelkes lények megjelenítését látjuk, ami a magyar lemezekben soha nem fordul elő. Ugyanitt a szerző azt is meggyőződéssel állítja, hogy az őscseremisztarsolylemezek a X. század második felében jelennek meg. Ez azonban aligha hihető a veszelovói lemez említett közeli magyar kapcsolataival, valamint a ruszenyihai lemez zárószíját utánzó díszítése miatt, amely sajátosságot ugyancsak a X. sz. elejére keltezhetjük a birkei lemezek alapján. Rudenko a bemutatott három, állítólagos kazár lemezt a szogdiai művészethez kapcsolja, ami teljes félreértés (Rudenko, 2016b, 73–79.). A kazár művészeti emlékeknek eleve

kevés közül van a szogdiaihoz, a tarsolylemezeknek különösen. A meglehetősen kezdetlegesen kivitelezett ábrázolások e tárgyakon aligha vethetők össze a közép-ázsiai szogd mesterek alkotásaival, vagy a X. századi, pompásan kivitelezett magyar tarsolylemezekkel.

Először is nem igazolható, hogy a bemutatott három orosz földi lemez kazár földön készült. Másrészt e leletek ugyan beilleszthetők a magyar tarsolydíszítés fejlődési folyamatába – ahol a lemezek felületén a zárószíj jelölése a tarsolylemezek megjelenésének időszakára esik – ám ennek magyar földön megvannak az előzményei, amelyek a kazároknál hiányoznak. Veretes tarsolyokat ugyan ismerünk a szaltovói műveltség egyik népcsoportjánál, az alánoknál, de nem a Don-vidéken, hanem csupán az Észak-Kaukázusban. (Nálunk is vannak alán típusú veretes tarsolyok, lásd HMK, 94.) Nincsenek veretes tarsolyok azokon a területeken sem, ahol magának a kazár etnikumnak a települési területét feltételezhetjük – például a Szal- és a Manics-folyók között. Nehezen érthető tehát, hogy az itt bemutatott „kazár” tarsolyok hogyan jöhettek itt létre előzmények nélkül. Vagy talán azzal magyarázható a kazároknál az előzmények hiánya, hogy a kazárok a magyar honfoglalás előestéjén tanulmányozták el a magyaroktól ennek a lemeztípusnak a készítését, s így lett ez náluk a lemezek első s egyben utolsó változata? E feltevés azonban egyáltalán nem kézenfekvő, hiszen az etelközi magyarok éppen a kazárok ellen lázadó kabarok befogadása (nagyjából a IX. sz. közepe) után aligha ápolhattak baráti kapcsolatokat a kazárokkal. Az is elképzelhetetlen, hogy e három lemez kereskedők révén kerülhetett a magyaroktól a kazárokhöz, hiszen ilyen kezdetleges tarsolylemezek a magyar ötvösműhelyekben nem készültek.

3. kép • 1. Ruszenyihai; 2–4. Kazária

Összegezve az elmondottakat: az újabb keleti analógiák megerősítették, hogy honfoglalás kori művészetünk kiemelkedő leletcsoportját képviselő tarsolylemezeink korábban megfigyelt fejlődéstörténete továbbra is érvényes maradt. E lemezek első példányai minden bizonnyal a honszerzés időpontja körüli években készülhettek, de már bizonyára a Kárpát-medencében. A korábbi veretes tarsolyok díszítésének fejlődése kéz a kézben járt az orosz földi vikingeknél és honfoglalóinknál, ám az előbbieknél a lemezborításnak már nincs nyoma, csak az északi viking mesterek készítettek néhány bronzlemezt (Birka). A magyar típusú, pajzs alakú lemezek innen keletre legközelebb az őcszeremiszeknél jelentek meg, eddig két példányban, amelyek magyar földről kereskedelmi úton kerültek ide, méghozzá a X. század elején. Az újabban közzétett, meglehetősen kezdetleges díszítésű, ún. „kazár” tarsolylemezek származása fölöttébb bizonytalan, s aligha van közülük a mi magas művészi színvonalat képviselő tarsolylemezeinkhez. Ráadásul a rablásátársólókból származó lemezek a Don-vidéken előzmény nélküliek. A szintén bizonytalan eredetű ún. *permi lemez* valószínűleg az egykori Magna Hungaria területén készülhetett.

A Kelet- és Közép-Európában előkerült tarsolylemezek közül a magyarországiak

képviselik a legmagasabb művészi színvonalak. Ennek oka kétségtelenül abban keresendő, hogy a kalandozó hadjáratok idején az országba igen nagy mennyiségű nemesfémadó áramlott be, ami erősen fellendítette a magyar ötvösművészetet a X. század első felében. E művészeti stílus még magán hordozta a keleti jegyeket, amelyek között felismerhetőek a közép-ázsiai (a mai Szamarkand, Bokhara vidéki) szogd művészet jellegzetességei, amit ma már – magyar felismerés nyomán – a nemzetközi kutatás is magáénak vall. (Például a levelek erezetét lezáró hármast pontok, a tárgyak alakjai, mint például a zemp-léni és a kétpói csésze stb. [Vö. HMK, 35., 236–237., 307.]) Ezek a sajátosságok fellelhetők az Urál tágabb vidékén előkerült ún. „keleti ezüst tárgyakon”, ami arra utal, hogy e művészi hatás is valahol errefelé érte a még keleten lakó magyarságot. Honfoglalóink viseletének nem egyetlen keleti eredetű csoportját alkotják a tarsolydíszek: a szaltovói, alán és kazár elemekből alakultak ki a Kárpát-medencében a szintén kiváló ötvöstárgyakból álló női hajfonatkorongjaink (Fodor, 2014.).

Kulcsszavak: *tarsoly, tarsolylemez, vikingek, kazárok, alánok, Urál-vidék, Szogdia, Birka, Ladoga, Dnyeper, Csernyigov, Kijev, Levédia, Etelköz*

IRODALOM

- Arbman, Holger (1940–1943): *Birka I. Die Gräber. Tafeln, Text.* Uppsala: Almqvist & Wiksell
 Belavin, Andrej M. – Krilasova, Natalja B. (2010): Tarsolylemez Perm környékéről. *Folia Archaeologica*. 54 (2008–2010), 243–255. • <http://tinyurl.com/k6pl6e3>
 Dienes István (1964): Honfoglalás kori tarsolyainkról. *Folia Archaeologica*. 16 (1964), 79–112. • <http://tinyurl.com/lodovzc>
 Dienes István (1972): *A honfoglaló magyarok.* Budapest: Corvina
 Dienes István (1973): Honfoglalás kori veretes tarsoly

Budapest-Farkasrétről. *Folia Archaeologica*. 24 (1973)

177–217. • <http://tinyurl.com/k7uezh1>

- Éry, Kinga K. (1968): Reconstruction of the Tenth Century Population of Sárbogárd on the Basis of Archaeological and Anthropological Data. *Alba Regia*. 8–9 (1967–1968) 93–147. Pl. XXVI–LXV. • <http://tinyurl.com/mkuxqtw>
 Fettich Nándor (1937): *A honfoglaló magyarság fennműveltsége.* Budapest: Magyar Történelmi Múzeum
 Fjodorova [Fedorova], Natalia V. (1990): Silverware of „Magna Hungaria.” *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*, 6. Debrecen: 160–165.

- Fodor István (1975): *Verecke híres útján...* Budapest: Gondolat
 Fodor István (1977): Altungarn, Bulgaroturken und Ostslawen in Südrussland. (Archäologische Beiträge.) *Acta Antiqua et Archaeologica*. Szeged, XX.
 Fodor István (1979): Einige Beiträge zur Entfaltung der ungarischen Kunst der Landnahmezeit. *Alba Regia* 17 (1979) 65–73. • <http://tinyurl.com/n2osh8p>
 Fodor István (2007): Olmin dvor. *Folia Archaeologica*. 53, 193–202.
 Fodor István (2013): *Ősi halotti maszkok. Katalógus.* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum
 Fodor István (2013a): A veszelovói tarsolylemez. In: Révész László – Wolf Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szeged: SzTE, 457–470.
 Fodor István (2014): Honfoglalás kori korongjaink és párhuzamaik. *Folia Archeologica*. 56, 133–185.
 HMK – Fodor István (szerk.): *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum

- K[issné] Bendefy Márta – Petkes Zsolt – Türk Attila (2017) Archaeological Evidence for Leatherworking in the Hungarian Conquest Period (10th C.) In: *Trudi Kamszkoj arheologo-étnograficeszkoi ékszedicij*, vip. XII. Perm. 207–229. PGPU
 László Gyula (1944): *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest: Magyar Élet
 Makarov, Nikolaj A. (2012): (ed.) *Rusz v IX-X vekah. (Arheologiceszkaja panorama.)* Moszkva–Vologda: Dvernyosztjy Szevera • <http://tinyurl.com/kbsdos3>
 Nyikityina, Tatjana B. (2013): Pojasznie koselki/szumocski v srednyevkovih mogilnyikah Vetluzszko-Vjatszko mezdurecsja. *Povolzzszkaja arheologija*. 2, 151–161.
 Rudenko, K. A. (2016a): Velikaja Vengrija i Levedija: vengri v Hazarii. *Putjesesztvie ibn Fadlana: Volzzszkij puty ot Bagdada do Bolgara. Katalog viszavki.* Moszkva: 334–345.
 Rudenko, K. A. (2016b): Redkie nahodki épohi Hazarszkogo kaganata (zametki o hazaro-vengerskom iszkussztve). *Teorija i praktika arheologiceszkih iszledovanyij*. 3, 63–82.

